

Chile – Sverige

En jämförelse baserad på jordbruket, mellan ca 1500-1800

Introduktion

Chile och Sverige var länge till stor del traditionella jordbrukssamhällen. Det tog tid i båda länder innan drivkraften, som utvecklingsekonomen kallar *take-off*, stimulerade de första stegen mot ett dynamiskt, urbant och industriellt samhälle. I Sverige skedde en gradvis omvandling mot nya metoder inom jordbruket och en begynnande industrialisering under perioden 1750-1870. I Chile dröjde motsvarande utveckling till långt in på 1900-talet. I den här artikeln försöker jag skissera några förklaringar till dessa skillnader i utveckling.

Den strategi jag har valt att följa är att genomföra en jämförelse mellan Sveriges och Chiles ekonomiska utveckling med särskild tyngdpunkt på jordbruket. Jämförelsens syfte är att visa på möjligheter, svårigheter eller försummelser i de två ländernas utveckling och tillväxt, genom att huvudsakligen leta efter de mest utmärkande ekonomisk-historiska faktorerna. Under den studerade perioden var Chile en spansk koloni, och det var den spanska kronan och erövrarna som *kulturellt* gestaltade *kolonin*, Sverige var däremot en självständig stat, och svenskarna hade inte erövrat landet från andra folkgrupper.

Jämförelsens valda tidsperiod vilar på omständigheten att de båda länderna då formades till nationer; ett begrepp med djupare innebörd än det mer formella ”stat” (Bauman, 1992:200). Nationen är en *imaginär gemenskap* och staten en *realitet* (Bauman, 1992:210-211). Mitt arbete baseras huvudsakligen på sekundärt material, inte på arkivstudier av originalkällor. Arbetet gör inget anspråk på fullständighet, eftersom komparativa studier kan problematiseras ur flera olika kulturella perspektiv. Min studie bör i första hand uppfattas som ett bidrag till en diskussion inom de komparativa studierna, där Sverige och Chile analytiskt och metodologiskt kan tjäna som fallstudier.

Några metodologiska och teoretiska överväganden

a) Metodologi

Att jämföra innebär, enligt *Real Academia Española* (1994:521, Band I), att fästa uppmärksamhet på två eller flera objekt för att ta reda på hur dessa objekt är relaterade till varandra, eller att uppskatta skillnaderna eller likheterna dem emellan. Enligt *Nationalencyklopedins ordbok* (1996:92, Band II) är begreppet jämföra att ”bedöma något i förhållande till något annat för att hitta skillnader eller likheter”. Människan har under historiens gång gjort olika jämförelser mellan imperier, nationer och personer genom att använda sig av ett antal metaforer eller myter. Grekerna, till exempel Herodotos, Platon och Aristoteles, gjorde en distinktion mellan *hellener* och *barbarer*. Kriterierna som låg till grund för att skilja de två folkslagen från varandra var språkrelaterade, moraliska, politiska och tekniska (Touchard, 1981:54). Karl Marx genomförde någonstans en jämförelse ur ett intellektuellt och ytligt perspektiv mellan de största europeiska nationerna i början av 1850-talet. På detta sätt klassades Frankrike som politiskt, Tyskland som filosofiskt och England som ekonomiskt.

Max Weber genomförde komparativa studier inom religionssociologin. Hans frågeställning var annorlunda än de föregåendes, nämligen huruvida den moderna västvärlden var betydelsefull ur ett universellt perspektiv (Weber, 1990:7; Weber, 1996). Weber urskuldade sig emellertid för några av de svårigheter som genomförandet av dessa komparativa studier innebar, och han var således inte säker på att ha uppnått sitt ideal i jämförelse med experterna: sinologer, egyptologer, semitologer eller indologer (Weber, 1990:14). Anledningen till att han inte var nöjd med genomförandet av studierna var att han i sin undersökning hade använt sig av översättningar och låtit sig styras av *dokumentära* och *litterära* källor utan att själv ha kunnat bedöma deras trovärdighet (Weber, 1990:14).

Inom sociologin är Émile Durkheims studie om självmord och Max Webers ovan nämnda forskning om olika religioner klassiska exempel på komparativa forskningsstudier (May, 2001:244-245). Dessa studier har inte fått stå oemotsagda. Kritiska synpunkter mot Webers verk har exempelvis formulerats av Werner Sombart, i böckerna *Der Bourgeois* (1913/1998) och *Luxus und kapitalismus* (1913/1979). Alternativa huvudorsaker till självmord, utan att direkt citera Durkheim, kan påträffas i *Själv mordet som samhällsfenomen* (2000:69-87) av Pitrim Sorokin, samt i Sigmund Freuds psykoanalys, särskilt i hans diskussioner om *Thanatos* och *Eros* (Freud 1948:1089-1117, Band I). Modern kritik till Durkheim finns bl.a. i Arne Jarricks bok *Hamlets fråga* (2000:171).

Idag är komparativa studier vanligast inom de akademiska ämnena Historia och Ekonomisk historia. Perry Anderson genomförde till exempel en komparativ studie om den europeiska absolutistiska statens utveckling. Denna studie innefattade de västeuropeiska länderna Spanien, Frankrike, England, Italien och Sverige. Dessa länder ställde han sedan mot Preussen, Polen, Österrike, Ryssland och ”Islams hem”. Anderson definierade dock inte några bestämda kriterier för jämförelsestudien, han

hänvisade enbart läsaren till sina två böcker *Övergångar från antiken till feodalismen* (1980a) och *Den absoluta statens utveckling* (1980b). Hans jämförelse grundade sig snarare på vad han kallade tre ”avvikelser” från den ortodoxa historieskrivningen. Den första avvikelsen var framställningen av absolutismen som en äldre företeelse, den andra var ett relativt systematiskt försök att ge en likvärdig och komplementär behandling av Öst- och Västeuropa och den tredje en tidsmässig artikulering som skiljer sig från historieskrivningens ortodoxa genre (Anderson, 1980b:9-12).

Efter denna kortfattade introduktion kan det konstateras att komparativa studier mellan nationer vanligtvis är svåra att genomföra, i synnerhet om studierna inte endast innebär en statistik baserad jämförelse mellan länderna. Statistik kan utan tvekan ta fram betydelsefulla likheter eller olikheter mellan nationer, men kan även dölja, medvetet eller omedvetet, fenomen som inte lätt kan urskiljas endast genom en lek med siffror.

En jämförelse mellan Sverige och Chile kan vid första anblicken tyckas något olämplig. Sverige var en mäktig absolutistisk stat och Chile var enbart en av många kolonier till ett av de mäktigaste imperierna efter medeltidens slut. Kanske hade en jämförelse mellan Spanien och Sverige varit mer lyckad, men tyvärr hade då nya svårigheter tillkommit, medan vissa hade fallit bort. Sverige genomgick radikala förändringar utan att först passera genom en övergångsperiod, till exempel övergången från små ”stater” till upprättandet av en absolut stat under Gustav Vasas ledning (Anderson, 1980b:184) samt den häftiga övergången från katolicismen till protestantismen. Trots att jag är medveten om de olika svårigheterna anser jag att det både är genomförbart och fruktbart att jämföra de två länderna, för att – delvis genom kontrastverkan – kasta ljus över de framgångar och motgångar de två nationerna har upplevt.

Det finns många olika tolkningsmöjligheter samt flera olika perspektiv som vore möjliga att fördjupa sig i. Man skulle till exempel kunna ägna mycket tid åt att analysera huruvida de båda länderna genomgick ett feudalt stadium eller enbart passerade merkantilismen på vägen mot industrialism/det moderna samhället. Jag kommer visserligen att nämna just den frågan, men det kommer inte att bli något huvudtema. I stället kommer jag att operera på en mer övergripande nivå, med ett antal jämförelser. Jag kan till exempel nämna att Anderson angående Sverige påstår att böndernas deltagande i riksdagen var anmärkningsvärt passivt och att de inte lade fram några egna lagförslag och att de dessutom svarade bifallande på kungens alla förslag (Anderson, 1980b:193). Andersons kulturhistoriska avstånd från Sveriges sätt att organisera samhället hindrar honom från att förstå det kollektiva tänkandet i Sveriges kultur. Ett annat exempel kan vara att ingen av de två kulturerna, den svenska eller den chilenska, har existerat inom ramen för ett feudalsamhälle, vilket har skapat en del problem för vissa forskare. Lars Magnusson hävdar till exempel att det har funnits en slags feodalism eller nyfeodalism i Sverige (Magnusson, 1997:89), och Iréne Andersson Flygare påstår att det har funnits en svag feodalism i Sverige (Andersson Flygare i Larsson et al., 1998:183). Perry Anderson själv skriver om en påtaglig ofullständig feodalisering av jordbruksekonomin produktionsförhållanden (Anderson, 1980b:189). I Sverige infördes, enligt Janken Myrdal, aldrig *livegenskap*

(Myrdal, 1999:15). I Chile har många forskare vidhållit att det har funnits feodala samhällsrelationer i landet. Bland dessa kan nämnas Hernán Ramírez Necochea (1956:49) och Julio Alemparte (1940:84-85). Dock motverkade flera historiska faktorer feodalismens uppkomst i Chile. De spanska erövrarna närde drömmar och förhoppningar om att organisera sina ägor som herresäten, men det visade sig omöjligt att etablera sådan kontroll över jorden och människorna (Góngora, 1970:8). Mapucheindianerna var inte livegna, utan blev kungens undersåtar. Dessa indianer anförtroddes erövrarna för en begränsad period på de storgods – *encomienda* – som förärats de erövrare och kolonisateurer som utmärkt sig i monarkens tjänst och ansetts värdiga att utföra de plikter som denna medförde (Véliz, 1984:60). Till dessa plikter hörde åtminstone i teorin att tillvarata dessa indianers intressen.

Å andra sidan, kan jämförelser oavsiktligt ge upphov till vissa godtyckligheter, till exempel att den ena nationens framsteg framhålls på bekostnad av den andras. Då jag är medveten om denna svårighet ska jag i den mån det är möjligt försöka undvika denna ideologiska fälla, utan att för den skull ge en alltför förvrängd bild av verkligheten. Den komparativa studien som avses genomföras i detta arbete utgår ifrån en historisk rekonstruktion, vilket innebär att man inte kan berätta det som har hänt som det var, utan bara som det är. Mitt arbete vilar inte på normativa påståenden. Låt Georg W. F. Hegel hjälpa mig att förklara problemet med rekonstruktioner:

Men man tillskriver filosofins *egna* tankar, vilka spekulatjonen frambringar ur sig själv utan hänsyn till det som är, och med dem går till historien, behandlar den som ett material, inte låter den vara sådan som den är, utan *inrättar* den i enlighet med tanken, konstruerar en historia *a priori* (Hegel, 1987:17).

För att kunna ge en utförlig beskrivning av såväl Sveriges som Chiles jordbrukshistoria krävs det att faktaurvalet görs med stor omsorg. Urvalet har i den mån det har varit möjligt gjorts utan ideologiska fördomar. Denna komparativa studie grundar sig, som nämnts ovan, inte på egna undersökningar, om med detta menas att man utgår ifrån primära informationskällor. Den grundar sig istället på studier av sekundärt material. Till skillnad från Weber har det dock inte rört sig om översättningar, utan litteraturen har lästs på originalspråken. Denna jämförelse grundar sig på olika forskares studier, men går inte in i någon diskussion avseende dessa forskares politiska ideologier eller deras intellektuella auktoritet. Kriterierna som har använts i valet bland en så stor mängd litteratur har varit hur väl underbyggd litteraturen varit och hur pass relaterad den varit till ämnet. Dessa kriterier kan naturligtvis diskuteras. All relevant litteratur för en jämförelse av detta slag har dock inte kunnat konsulteras, men som Weber uttrycker det; människans arbetskapacitet har sina begränsningar (Weber, 1990:15). Målet med detta arbete är endast att presentera de viktigaste jämförelsevariablerna. Trots det faktum att ett flertal omständigheter och faktorer av olika slag försvårar denna jämförelse, finns det även ett antal som underlättar genomförandet av studien. Det faktum att jag har bott i båda länderna under en lång tid kan kanske vara skäl nog för att jämförelsen ska betraktas som väl underbyggd. Jag har studerat, om icke fullständigt, de båda ländernas historia.

Jämförelsens tyngdpunkt vilar på jordbruket. Anledningen till att jag har valt jordbruket är dels att det är min specialitet, dels att jag där har observerat några intressanta företeelser som kan motivera en jämförelse mellan de båda nationerna. För att bara nämna ett exempel; godsägarna i de bägge länderna agerade mer eller mindre på samma sätt, medan böndernas agerande skilde sig helt och hållet. Av denna anledning kommer arbetet huvudsakligen att vara inriktat på ”avstampsoptionen”; det vill säga den tidpunkt då förutsättningarna för ett ekonomiskt avstamp skapades och som behandlats teoretiskt i verk som Paul Rosenstein-Rodans *Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe* (1943), Walt W. Rostows *The Stages of Economic Growth* (1960) eller Alexander Gerschenkrons *Economic Backwardness in Historical Perspective* (1962). Gerschenkron visade t.ex. att bristen på förutsättningar i ett avseende kan ersättas med institutionella lösningar, där staten kan vara en central aktör (Naranjo, 1997).

Mitt val av historisk period för jämförelsen kan förklaras och motiveras på ett antal olika sätt. Under denna period upprättades vad som skulle bli de viktigaste grundpelarna i de bägge ländernas framtida utveckling. Utgångspunkten, år 1500, innebar för Sveriges del att landet blev en *nationalstat* under ledning av Gustav Vasa och för Chiles del bildandet av en *kolonialstat* som sedan skulle ligga till grund för bildandet av en republikansk nationalstat. Slutdatumet, år 1800 (båda årtalen är givetvis ungefärliga), innebar för Sveriges del ett avstamp mot industrialiseringen och för Chiles del ett bevarande av merkantilsystemet.

Vad skulle i allmänna termer kunna klassas som likheter respektive skillnader mellan Sverige och Chile? Likheterna och skillnaderna skulle kunna sammanfattas på följande sätt. Dessa punkter har samtidigt varit de kriterier som har använts i genomförandet av studien.

Likheter

1. Ingen av nationerna har haft ett feodalt samhällssystem.
2. Det fanns aldrig någon samhällsklass som kunde utmana kungamakten.
3. De svenska storgodsägarna och de chilenska ”encomenderos” hade samma inställning till jordbruket.
4. En viss osäkerhet vad det gäller innehavet av jordäganderätten.
5. Svårigheter att sätta igång en industrialiseringsprocess.
6. Svårigheter vad gällde utvecklingen av en särskild borgarklass.
7. Det avskilda läget (om ock i varierande grad) såväl geografiskt som geopolitiskt.

Skillnader

1. Den svenska ekonomin var öppnare än den chilenska.
2. De chilenska godsägarna var aldrig lika mäktiga som de svenska.

3. Kyrkans roll var olika i de båda länderna.
4. I Chile fanns ingen välorganiserad bondeklass som i Sverige.
5. I Sverige ägde många bönder en jordlott.
6. De chilenska bönderna var aldrig representerade i parlamentet.
7. Motsättningarna mellan de två huvudklasserna i samhället var mer oklara i Chile.

Specialisterna blir säkert förnärmade över denna typ av jämförelse och klassar den säkerligen som alltför *essäistisk* och *dilettantisk*, men som Weber uttrycker det, då de inte själva har gjort det känner jag mig tvungen att kasta mig in i denna svåra uppgift (Weber, 1990). Dessutom är det tänkt att detta arbete ska överträffas av framtida arbeten, avsikten med arbetet är enbart att introducera ämnet. Till viss del är det mycket snarlikt en essä, med de fördelar och begränsningar detta innebär. Det är endast det övergripande perspektivet som är intressant, vilket betyder de övergripande dragen i den svenska och chilenska jordbrukshistorien.

b) Teori: *Institutionella ramverk*

Institutionell analys är intressant inom samhällsvetenskap eftersom institutionerna tillhandahåller ett ramverk för det politiska och socioekonomiska livet i ett givet land, vilka är förkroppsligade i en rättsstat, demokrati, parlament, marknadsekonomi etc. Institutionerna är både kulturella och historiska produkter. Det brukar sägas att kulturella artefakter gestaltar landets mentalitet. I *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* uttryckte Marx explicit de första grunderna för en institutionell analys, exempelvis när Marx ansåg att:

Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande. Traditionen från alla döda släktled trycker som en mara på de levandes hjärna (Marx, 1981a:11-12).

Marx gav dessutom på flera sätt uttryck för den institutionella konflikten inom de olika produktionsätten. Han framhävde den rådande motsättningen mellan produktionskrafternas utveckling och ägandeförhållandena, och följaktligen ansåg han att lösningen på konflikten skulle leda till framväxten av en ny *institutionell* ordning. I detta hänseende är det institutionella ramverket – i form av samhälleliga spelregler, normer och skrivna eller oskrivna lagar – viktigt för ländernas utveckling och tillväxt. Douglass C. North anser till exempel att:

Institutionerna minskar osäkerheten genom att ge struktur åt vardagslivet. De utgör en vägledning för samspelet människor emellan så att vi vet (eller lätt kan

lära oss) hur vi ska bära oss åt när vi vill hälsa på våra vänner på gatan, köra bil, köpa apelsiner, låna pengar, bilda en firma, begrava våra döda eller vad det nu kan vara. Vi skulle snart lägga märke till att institutionerna skiljer sig åt om vi skulle utföra samma transaktioner i ett annat land – till exempel Bangladesh. Med ekonomernas jargong säger man att institutionerna anger och begränsar antalet val för individen (North, 1997:17).

Staten har varit och är en av nyckelinstitutionerna och dess betydelse har ökat och ökar under samhällets utveckling och tillväxt (Naranjo, 1997). Staten har stått och står för stabilitet och långsiktiga perspektiv i ett samhälle under socioekonomiska förändringar. Äganderätten har varit och är en annan fundamental institution. Tydliga regler för äganderätter brukar stimulera till investeringar som ökar avkastning av egendom. För industrialiseringens tidiga förlopp har samspelet mellan jordbrukets utveckling och industrin varit av oerhörd betydelse. Koncentration av egendomen till en minoritet har regelbundet visat sig vara ett hinder för ett sådant samspel (Naranjo, 1997).

Samhällsinstitutionernas fortlevnad är i grund och botten beroende av det styrkeförhållande som finns i samhället och den reaktion som en förändring av institutionerna ger upphov till. Vid vissa tidpunkter i historien kan vissa institutioner ha hindrat en fortsatt materiell tillväxt och utveckling, till exempel egendomsförhållandena på landsbygden. Enligt North skulle det finnas två slags institutionella förändringar – kontinuerliga och diskontinuerliga. Den förra åstadkoms genom politisk konsensus, och den senare följdes av krig, revolutioner, erövringar och naturkatastrofer och medför en radikal förändring av de formella reglerna (North, 1997:136-137), det vill säga kontrakt och politiska, juridiska och ekonomiska regler (North, 1997:79). Statskupperna brukar i alla avseenden förändra de formella spelreglerna (Naranjo, 1997). Norths teori förutsätter att ”ineffektiva institutioner med tiden kommer att försvinna och att de effektiva kommer att överleva” (North, 1997:142). Mycket av vad som följer i den här artikeln behandlar just spänningsfältet mellan effektiva och ineffektiva institutioner.

Materiella och immateriella förutsättningar

Den återkommande frågan om huruvida den materiella basen är avgörande för en nations utveckling, får åtminstone delvis sitt svar när man ser på vissa grundläggande förhållanden i de två länderna. Gustav II Adolfs Sverige hade säkerligen varit annorlunda utan järn- och kopparhanteringen. Chile hade, utan jordbruksproduktion mot koloniala marknader på 1600-talet, särskilt vad gäller spannmålsproduktionen, också varit annorlunda. Även om ovanstående exempel haft stor betydelse, har dock andra faktorer spelat in; faktorer som måhända varit mer avgörande än de rent materiella eller geografiska. Georg W. F. Hegel ansåg, i enlighet med idén om folkandan, att

de materiella förhållandena inte var avgörande för de olika folkens karaktär. Enligt honom var det religionen, vetenskapen och konsten som utgjorde de grundläggande faktorerna för en nations eller en folkandas utveckling (Hegel, 1982:69). Weber förespråkade en liknande idé när han utforskade religionernas betydelse för kapitalismens utveckling och klassernas utformning (Weber, 1990; Weber, 1996). Weber upptäckte samtidigt en rad andra avgörande faktorer i Västvärlden; till dessa hör en systematisk världsåskådning och vad Weber betecknade som den *äkta* vetenskapen, det vill säga en vetenskap som baseras på kunskap och observation, som har matematisk grund och kännetecknas av experimentell metod och – återigen – systematiska tankeformer (Weber, 1990:7). Detta innebär inte att det på andra kontinenter eller i andra länder inte har skett en filosofisk och vetenskaplig utveckling, utan snarare att det i dessa länder inte har uppnåtts en tillräcklig systematisering, rationalisering och artikulering inom filosofi, teknik och forskning.

De två länder som analyseras i detta arbete visar att både de materiella och de imateriella förutsättningarna har spelat en viktig roll för deras ekonomisk-historiska utveckling. Chiles ekonomiska utveckling hade antagligen varit annorlunda under protestantismens rationella etik, och om landet geografiskt befunnit sig närmare de västerländska handelscentrerna. Sverige, å andra sidan, hade inte utvecklats på samma sätt under katolicismens ekonomiska principer, särskilt inte under skolastikens ekonomiska doktrin,⁶⁷ och om Sverige hade legat i ett perifert område.

Det sägas ofta att de mest "underutvecklade" regionernas utveckling kastar ljus över de mest "utvecklade" regionerna och att de vanligtvis för upp nya problem till ytan (Anderson, 1980b:9). Det skulle emellertid även gå att hävda det motsatta och påstå att de mest utvecklade samhällena tar fram de underutvecklade samhällenas baksidor.

Man kan anföra Marx och upprepa med honom:

Det borgerliga samhället är den mest utvecklade och mångsidiga produktionsorganisationen i historien. Förståelsen av dess struktur innebär därför samtidigt insikt i strukturen och produktionsförhållandena i alla fallna samhällsformer – samhällsformer, av vilkas rester och element det borgerliga samhället byggts upp. [...] Den borgerliga ekonomin ger alltså nyckeln till den antika etc. (Marx, 1975:39).

Historiens utveckling pendlar ofta mellan att dölja och att göra nya upptäckter. Medan Karl Marx avslöjade kapitalismens inre ekonomiska processer, dolde Adam Smith analytiskt kapitalismens inre dynamik. Han talade om *den osynliga handen* som styr allt till *det bästa*. Även Marx har oavsiktligt bidragit till att dölja ett ekonomiskt fenomen. Den latinamerikanska historien har vanligtvis beskrivits med den litterära metaforen *Latinamerikas öppna ådror* (Galeano, 1992). På den latinamerikanska kontinenten har en idé odlats som slagit rot hos vissa poeter, författare, politiker och forskare, nämligen att den europeiska civilisationens rikedom och utveckling

67 Det bör nämnas att den katolske kungen Sigismund var nära att genomföra ett paradigmskifte i Sverige, när han år 1604 ville återta makten (Anderson, 1980b:186-189).

grundas på den latinamerikanska kontinentens ruiner. Enligt Ruy Mauro Marini bidrog Latinamerikas rikedom till det europeiska manufaktursystemet och banade väg för storindustrin (Marini, 1977:17). Dessa fakta, omständigheter och litterära bilder, vilka ofta visar en del av sanningen, döljer samtidigt Latinamerikas verkliga historia. Marx har som sagts utan avsikt bidragit till att upprätthålla denna uppfattning. I kapitlet *Den så kallade ursprungliga ackumulationen i Kapitalet* berättade han att:

Upptäckten av guld- och silverfyndigheter i Amerika, utrotningen och förslavandet av den infödda befolkningen, som levande begravdes i gruvorna, den begynnande erövringen och utplundringen av Ostindien, Afrikas förvandling till en jaktmark för handel med negerslavar – allt detta kan betecknas som den kapitalistiska produktionsprocessens morgonrodnad. Dessa idylliska tilldragelser utgör en väsentlig del av den ursprungliga ackumulationen (Marx, 1981b:660, Band I).

Men i Marx egen framställning var Latinamerikas bidrag till den ursprungliga ackumulationen underordnad den interna europeiska ackumulationsprocessen. Denna process konkretiserades genom att lantbefolkningen fördrevs från gård och grund, lagar stiftades för att hålla arbetslönerna nere, en våldsam expropriation av det katolska kyrkogodset, det kapitalistiska arrendesystemets uppkomst, etc. (Marx, 1981b:628-636). I *Manifestet* hade Marx och Engels sagt att:

Storindustrin har skapat den världsmarknad, som upptäckten av Amerika förberedde. Världsmarknaden har gett handeln, sjöfarten och landskommunikationerna en omätlig utveckling (Marx & Engels, 1973:28).

Den Nya världen bidrog utan tvekan i hög grad till det kapitalistiska världssystemets expansion och reproduktion, liksom till Spaniens storhetstid. Men från och med 1600-talet blev Spaniens inkomster från Nederländerna mer betydelsefulla och var i vissa fall tio gånger större än de inkomster som utvanns ur andra källor, inklusive det som fraktades från den Nya världen (North & Thomas, 1997:167).

Under den studerade perioden gjorde den immateriella utvecklingen större framsteg i Sverige än i Chile. Sverige stötte dock på några svårigheter som hindrade en ännu starkare utveckling. John Lockes idéer nådde Sverige 1726 och delar av *Two Treatises of Government* översattes i – *Oförgräpelig tankar om världslig regerings rätt ursprung, gränstsor och ändamål* (Norberg, 1998:21). En av de många svårigheterna kan ha varit de auktoritära regimerna i landet. Här kan man återigen nämna Hegel som betonar betydelsen av en nations spirituella utveckling och ser frihet som en förutsättning för att den ska kunna utvecklas (Hegel, 1987). Den intellektuella verksamheten i Chile mellan 1500- och 1800-talen var begränsad och var huvudsakligen koncentrerad till krönikor, poesi och kompendier (Solar, 1945). Verksamheten bedrevs, med undantag för Pedro de Valdivia; Alonso de Ercilla; Pedro de Oña och Francisco Núñez de Pineda y Bascuñáns arbete, nästan uteslutande av jesuiterna. Vi bör dock inte glömma att jesuiterna utvisades från det spanska imperiet år 1767, vilket innebar decennier av ”intellektuell ensamhet” i kolonierna.

Medan man i Sverige och i Chile diskuterade, på såväl bred basis som på ett mer sporadiskt sätt, hur man skulle ta sig ur de prekära omständigheterna som hindrade utvecklingen, skrev Adam Smith i England *Wealth of Nations* (1776). Enligt Smith var en avreglering av handelssystemet, frihandel och tillgång på företagsamma personer mer än tillräckligt för att skapa de optimala förutsättningar som kunde ge upphov till rikedom i ett land. Innan Smith började sprida sina idéer hade emellertid Anders Chydenius börjat sprida liberala idéer i Sverige, om än inte lika väl underbyggda och systematiska som Smiths. Chydenius förespråkade också frihandel och att bönderna skulle ha rätt att sälja sina produkter i vilken hamn som helst (Norberg, 1998:19). Dock var merkantilismen starkt förankrad i den svenska statens mentalitet (Magnusson, 1997:248-249). Det var också då den svenska staten under 1600- och 1700-talen inrättade manufakturer (Magnusson, 1997:253). Vid denna tidpunkt fanns det ingen som ledde den ekonomiska liberala debatten i Chile. Man skulle kunna nämna Juan José de Santa Cruz och hans *Nyheter angående det chilenska riket år 1791*, trots att hans inflytande var obetydligt inom alla områden. Han ansåg att man borde upprätta handel med alla länder, i synnerhet när handeln var helt beroende av Spanien (Naranjo, 1997:352). År 1796 återupptog Manuel de Salas denna ekonomiska debatt, och krävde bland annat några begynnande liberala åtgärder; frihandel bland de spanska provinserna, stöd för industrins utveckling samt subsidier för export (de Salas, 1910:193-199, Band I).

Forskares resor i Sverige och Chile

År 1799 besökte den engelske prästen och ekonomen Thomas Robert Malthus (1766-1834) Sverige. Syftet med besöket var att samla in material för att vidareutveckla sin tes avseende sambandet mellan befolkningens mängd och tillgång på jord. Intrycket han fick av besöket var att landet präglades av en enorm fattigdom som var utbredd över hela riket (Magnusson, 1997:9). Om Malthus vid samma tidpunkt hade besökt Chile skulle han säkert ha fått ett liknande intryck. Han kunde även ha fått andra föreställningar om länderna, som kanske hade varit avgörande för hans egen teoris framtid och för de två nationernas ekonomiska utveckling.

År 1830 besökte en annan forskare Chile, den franske botanikern och zoologen Claude Gay (1800-1873). Hans besök var av en annan karaktär. Han var inte intresserad av att bevisa eller vidareutveckla någon teori, utan han avsåg istället att på ett vetenskapligt sätt och i vetenskapens intresse utforska en avlägsen och okänd nation. Gays arbete var begränsat till att studera Chiles flora och fauna, vilket han gjorde genom att använda sig av Carl von Linnés klassificeringsmetod och genom att utgå ifrån landets geografi, geologi, klimat och demografi. I Gays uppdrag ingick också att förse den chilenska staten med statistik avseende landets produktion, handel och demografi. Tack vare hans undersökningar kände Chiles styrande till de materiella förhållandena i landet under den senare delen av 1800-talet.

Enligt Malthus klassiska teori så resulterar en ökad befolkning i bristande tillgång till jord, vilket i sin tur leder till fattigdom, svält och brist på utveckling. Jag hävdar att den modellen inte är applicerbar vare sig på Sverige eller Chile, snarare tvärtom. Speciellt vad gäller Sverige så anser jag att förhållandena bättre överensstämmer med Ester Boserups modell, enligt vilken befolkningstillväxten stimulerar arbetsfördelningen, kommunikationerna, utbildningen samt de tekniska innovationerna (Boserup, 1970:118; Magnusson, 1997:211). Således är det inte befolkningens mängden som har orsakat fattigdomen i de två länderna, utan snarare de sociala och ekonomiska förhållandena. Under den studerade perioden var Chiles folkmängd ännu mindre än Sveriges, men var ändå ett land med utbredd misär (de Salas, 1910:153-157, Band I). Sveriges befolkning var ca 3,5 miljoner på 1800-talet (Eklund, 2007:381), däremot hade Chile knappt 1 miljon invånare (Hurtado, 1966:49). Chile har dock aldrig drabbats av sådan svält som den som rådde i Sverige på 1860-talet (Magnusson 1997:11). Då som nu är det ett annat förhållande som råder i svältdrabbade länder, hävdar Amartya Sen, nämligen ett samband mellan auktoritära regimer och svält (Sen i Drèze et al., 1997:50-66). Enligt Sen ger avsaknad av politiska rättigheter och yttrandefrihet upphov till katastrofer av detta slag. Samtidigt innebär interna och externa krig eller konflikter att stora resurser tas i anspråk för detta, snarare än att investeras produktivt i till exempel infrastruktur. Dessa förhållanden rådde delvis i de bägge länderna under den studerade perioden (Anderson, 1980b; Véliz, 1984; Norberg, 1998).

Försök att ta sig ur fattigdomen har gjorts på olika sätt och vid olika tidpunkter i de bägge länderna. I Sverige startades till exempel en debatt på 1700-talet om vilka förutsättningar som krävdes för att skapa rikedom i ett land. En ökning av befolkningen sågs då som en grundläggande förutsättning för att öka landets rikedom. En större befolkningens mängd antogs bidra till en ökad förädling av råvaror och därigenom en mer dynamisk produktions- och konsumtionsprocess, vilket skulle driva fram nya initiativ, odlingar och näringar (Melin et al., 1997:141; Magnusson, 1997:250-251). I Chile har viljan att komma ur fattigdomen varierat mer och den har vanligtvis inte varit så stark att den har gett upphov till ett kollektivt tänkande. Inte förrän Sverige började skörda frukterna av uppbyggnaden av välfärdssamhället fann Chile nya lösningar som skulle få igång landets utveckling. Historiskt sett har två ekonomiska paradigmer konkurrerat i Chiles och Sveriges moderna historia: merkantilismen och liberalismen (Naranjo, 1997; Norberg, 1998).

En kort historisk överblick

Mellan år 1250 och 1319 fick Sverige en *statsapparat* liknande den som staterna på kontinenten hade (Melin et al. 1997:45). Vidare, under 1500-talet upprättades en *nationalstat* i Sverige. Den svenska kronan integrerade inte bara svenskar ekonomiskt och demografiskt utan även samer, finnar och ester (Larsson & Österberg i

Behre et al., 2003:14). Dessutom har Sverige varit och är fortfarande ett kungarike, medan Chile endast var en koloni, en provins. Detta trots att kolonin förklarades vara ett "reyno" – ett kungarike – när tronföljaren av Spanien, Filip, enligt ett avtal var tvungen att gifta sig med tronarvingen till det engelska riket, Maria. Följden blev att Filip utnämndes till kung av Chile på 1550-talet (Fernández, 1996:61).

Krigets påverkan i de två länderna

Krig var en återkommande faktor i de bägge ländernas historia under den studerade perioden.

I Chile utspelades enbart ett lokalt krig, nämligen Arauca-kriget, mellan spanjorer och mapucheindianer. Det brukar därför sägas att Chile var "ett krigsland" (Góngora, 1990:29), eftersom mapucheindianerna under 343 år bekämpade den spanska invasionen, och tvingade Spanien att upprätta en fast organiserad armé i landet år 1601 (de Ramón & Larraín, 1982:58). Följden av detta var att *storgodsägarna* inte längre var tvungna att delta i krig, vilket innebar att de kunde ägna sig åt att odla sina storgods – *haciendor* (Eyzaguirre, 1989:23). Chile lyckades aldrig bli någon militär stormakt i regionen, även om landet var en "relativ" stormakt gentemot mapucheindianerna.⁶⁸

Sverige var en militär stormakt mellan 1611-1721, då de svenska krigshärarna drog fram över kontinentens slagfält. Detta innebar att Sverige under 1600-talet spelade en mer aktiv och dominerande roll i "Europas liv än någonsin vare sig förr eller senare" (Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:74). Viktigt att påpeka är att andra länder såsom England lyckades mellan år 1559 och 1610 behålla freden inom landet under en period som präglades av oro på kontinenten framför allt på grund av religions- och bondekrigen. Sociala oroligheter var då frekventa på kontinenten, t.ex. fronderna i Frankrike, katalanska revolter i Spanien och bondekrig i Böhmen och Ukraina (Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:75). England saknade dessutom en organiserad nationell armé. Dessa omständigheter förklarar delvis landets industriella framgång (Wallerstein, 1979:332). Varken i Sverige eller i Chile förekom något religionskrig, men Sverige deltog däremot i många krig utanför landets gränser, till exempel i Trettioåriga kriget. Den organiserade svenska armén bildades 1634, vilket gjordes genom att soldater och officerare tilldelades en bit mark som de skulle livnära sig på (Florén et al., 1997:60). Gustav Vasa hade emellertid bildat en armé redan år 1540 då allmän värnplikt infördes i Sverige (Anderson, 1980b:194).

68 Den stora ojämlikheten, militärt och på andra sätt, har inneburit att mapuchekulturen inte blivit något betydande inslag i landets majoritetskultur. Det har dock uppstått en hybrid med drag av båda kulturerna, en hybrid som enligt Carlos Keller symboliseras av *huason*, småbonden – Chiles motsvarighet till den argentinska *gauchon* – som varken tillhör mapuchekulturen eller den spanska kulturen (Keller, 1956:83). Det kolonialspanska och kreolska folket började till exempel konsumera potatis, majs, bönor, pumpa, peppar, tobak, cherimoya, papaya, avokado etc., som var typiska mapucheindianska jordbruksprodukter (Keller, 1956:81).

Finansieringen av krigen gjordes på olika sätt i de två länderna. De vanligaste åtgärderna som tillämpades var ökat skattetryck, reducerat penningvärde, utförsäljning av statens egendomar samt reduktioner, vilket innebar att staten återtog de egendomar de tidigare hade donerat till adeln. Ytterligare en åtgärd var ökad upplåning. I Sverige tillämpades alla de nämnda åtgärderna för att finansiera kriget. Den första beskattningen av de svenska bönderna hade införts redan under den senare delen av 1200-talet (Melin et al., 1997:46). Förändringarna inom krigsföringen fritog dem dock från plikten att delta i krig. Det var endast de rika bönderna som ägde hästar och vapen som var tvungna att delta i krig, men de blev därmed också befriade från skatteplikten. Kyrkan var inte heller tvungen att betala skatt, vilket innebar att det framför allt var bönderna, såväl de som ägde sin egen mark som de som arrenderade den, som fick stå för notan vad det gällde finansieringen av den svenska staten (Melin et al., 1997:47). Detta ändrades av Gustav Vasa, som använde olika metoder för att finansiera statens utgifter och krigskostnader; bland annat konfiskerade han den katolska kyrkans marker, vilket gav upphov till en rad uppror runt om i Sverige, till exempel Dalaupproret mellan åren 1524-1533 och Dackefejden i Småland 1529 etc. (Melin et al., 1997:86). Två stora reduktioner genomfördes i Sverige; den s.k. fjärdepartersreduktionen år 1655 samt Karl XI:s stora reduktion 1680 (Magnusson, 1997:80; Myrdal, 1999:338-339). Mer om dessa reduktioner och deras följder för jordbruket återupptas senare.

I Chile var det däremot det spanska kungadömet som externt finansierade kriget genom *Real Situado* – ett bidrag från den spanska monarkin som skulle finansiera den militära verksamheten och sedan även den administrativa, liksom lönerna till högre tjänstemän såsom överbefälhavare, domare med flera (Góngora, 1971:40; de Ramón & Larraín, 1982:163-165).

Jordbrukets utveckling

Några markanta skillnader mellan Sverige och Chile historiskt sett är olikheterna vad det gäller jordens besittning samt sättet att bruka jorden. De materiella förutsättningarna tvingade Sverige att gradvis mellan 1200- och 1700-talen införa nya odlingsmetoder med inslag av växelbruk och en intensivare bearbetning av jorden med hjälp av plog, harv och vält. Två till tre olika odlingar ingick i trädessystemet och av dessa låg alltid en i träda (Myrdal, 1999:62-63; Magnusson, 1997:55). Vind- och vattenkvarnar var också relativt vanliga i Sverige. Olaus Magnus hänvisade till dessa i sin bok *Historia om de nordiska folken* (1555) (Magnusson, 1997:57). Under 1400-talet genomgick det svenska jordbruket en rad förändringar. Bland dessa kan särskilt nämnas befolkningsökningen men även produktionsökningen som skedde samtidigt. Befolknings- och produktionsökningen hade sin grund i en rad tekniska innovationer, bland annat utvecklingen av den järnskodda spaden som förbättrade dräneringen av jorden, vilket därmed innebar att ett större antal marker kunde upp-

odlas (Melin et al., 1997:58; Myrdal, 1999:43-50). Från 1500-talets början hade plogen blivit ett alltmer vanligt redskap, speciellt bland bönderna i Västergötland, Östergötland, Dalarna och i norra Sverige. Med hjälp av plogen kunde man plöja djupare ner i jorden. Även krattan med järnpinnar började bli vanlig från 1500-talet (Kritz i Larsson et al. (red.), 1998:145). Mellan 1500- och 1800-talen pågick sålunda en långsam men beständig förnyelseprocess inom jordbruket då ny jordbruksteknologi infördes. Utvecklingen ledde dock inte till att jordens avkastning förbättrades nämnvärt (Magnusson, 1997:48). Mellan 1600- och 1720-talen berodde produktions tillväxt inte främst på förbättrade metoder utan snarare på nyodling (Heckscher, 1976:133). Den svenska jordens avkastningsgrad var fortfarande låg mellan 1760- och 1800-talen (Magnusson, 1997:50).

I fallet Chile verkar det som att erövrarna hanterade jordbesittningarna på ett oorganiserat sätt, och utan att man bekymrade sig i någon större grad om hur de bäst kunde utnyttjas. Denna försumlighet berodde delvis på det som Carlos Keller pekade på:

Livsmedelsproblemet fick praktiskt taget en idealisk lösning: det fanns ett sådant överflöd [...] att jordbruksprodukterna inte kostade någonting. Under hela den spanska perioden kunde man resa runt i Chile utan att dra på sig några utgifter (Keller, 1956:81-82).

Trots dessa fördelaktiga omständigheter blev storgodsägarna tvungna att ägna sig åt jordbruk när guldfyndigheterna tagit slut. Arbetsredskapen som användes på egendomarna var emellertid föråldrade. Ett av de viktigaste redskapen var "plogen" som var *en kraftig stubbe som var försedd med en lätt böjd gren* och som ibland var täckt av en enkel metallplatta (Gay, 1973:218). I stället för plogen användes på ön Chiloé en lång spetsig påle som man förde ned i jorden med hjälp av kroppstyngden. I hålen som bildades planterade man sedan frön. Övriga redskap var i samma grad föråldrade. Krattan bestod av ett par spetsiga grenar som tyngdes ned med hjälp av några stenar och skäran bestod av en halvcirkelformad, på insidan vass, järnbit och ett handtag av trä (Gay, 1973:221). På 1850-talet användes fortfarande träplogar, i bästa fall järnskodda, med vilka man bara kunde plöja jordens översta lager. Frånvaro av redskapens utveckling berodde på jordbrukets sociala struktur. Å ena sidan hade storgodsägarna en total avsaknad av intresse för innovativa lösningar eller teknologisk utveckling. Å andra sidan innebar böndernas exploatering att dessa inte hade något intresse av att utveckla plöjningsredskapen; en utveckling som i så fall enbart hade gynnat deras förtryckare.

Vid 1500-talets början var hälften av Sveriges jordbruksmark fortfarande i de självständiga småböndernas besittning (Heckscher, 1976:34-37; Anderson, 1980b:189). Den andra hälften av den odlade jorden ägdes av "det kungligt-kyrkligt-adliga komplexet" (Anderson, 1980b:189). Kronans mark brukades av bönder och adelns mark av arrendebönder. De sistnämnda var juridiskt sett aldrig bundna av någon livegenskap (Anderson, 1980b:189-190; Rojas, 1996:18). Bland bönderna var det ingen som var befriad från skatteplikten (Florén et al., 1997:45). Med hjälp av icke-ekono-

miska påtryckningsmetoder kunde man emellertid uppnå en bättre avkastning och en större arbetsinsats från dem (Ågren i Larsson et al., 1998:278). Dessa metoder inkluderade böter, konfiskationer, extra skatter och reduktioner (Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:41-43). Skatt betalades huvudsakligen *in natura* (Melin et al., 1997:118).

I Chile tvingades de ”pacificerade” indianerna arbeta på storgodsen.⁶⁹ År 1561 preciserades denna skyldighet genom den så kallade *Tasa de Santillán*, till att gälla de indianer som var mellan 18 och 50 år (Naranjo, 1997:109). Man införde även ett system med skiftarbete på storgodsen. År 1635 fick indianerna möjlighet att välja mellan att betala skatt i pengar, *in natura*, eller genom arbete. Skatten var tio pesos per år, vilket motsvarade fyrtio arbetsdagar (Keller, 1956:86). 1575 exporterades för första gången vete till Peru. När den regionala marknaden blev mer dynamisk omvandlades och intensifierades bruket av jorden och en ny juridisk form för mark-exploatering uppstod: arrendena. Intensifieringen av vetehandeln skapade två slags arrendatorer. Å ena sidan fanns de rika storgodsägarna och affärsmännen som arrenderade storgodsen för att odla vete och vindruvor för vinframställning. Å andra sidan fanns den fattiga befolkningen, framför allt spanjorer som kommit på 1700-talet och mestiser, som arrenderade jordlotter inom storgodsen. Den förra arrendeformen frambringade i vissa fall nya markägare och den senare formen gav upphov till en klass av arrendatorer (Borde & Góngora, 1956:75-76, Band I; Bengoa, 1988:57-61, Band I). Arrendatorklassens utveckling var långsam och sträckte sig genom århundraden. Genom skuldsättning förvandlades dessa arrendatorer från fria småbönder till närmast livegna – dock inte i feodal bemärkelse – en beroendeform som brukar kallas *inquilinaje-institutionen*. Jordbrukaren – *inquilino* – arrenderade jordbruksmark. Den ursprungliga betydelsen av *inquilino* är en bonde som besitter en jordlott som han inte äger (Góngora, 1974:84). De chilenska bönderna har sitt ursprung i *inquilinaje-institutionen*. Till en början var det främst bönderna, *inquilinos*, och småbönderna som odlade vete, och veteodling betraktades vid denna tid som plebejisk. För storgodsägarna på sina egendomar, *haciendorna*, *estanciorna*, *latifundierna* och *fundidierna*, d.v.s. aristokratin i den chilenska samhällshierarkin, var det länge enbart en aktivitet som ansågs värdig, nämligen boskapsskötsel (Keller, 1956:94). Det var först när exporten av vete till Peru i slutet av 1600-talet ökade som denna ekonomiskt och kulturellt betingade fördom avseende veteodling försvann. Därefter bedrev de chilenska storgodsägarna olika slags ekonomiska aktiviteter som till exempel mineralutvinning, hantverk och lantbruk, förutom den traditionella och prestigefyllda boskapsskötseln.

69 Enligt det spanska rättssystemet kunde inte mestiserna arbeta på storgodsen, då de var av spansk härkomst (Keller, 1956:86).

Kristendomens inflytande

Omvändelsen av folket till kristendomen genomdrevs på helt olika sätt i Sverige och i Latinamerika. Vikingarnas framfart över Europa ledde i början av 800-talet till att frankerrikets kung sände missionärer till norra Europa i ett försök att kristna dessa hedningar. Det man främst ville uppnå var emellertid att göra dem civiliserade och att få dem att upphöra med sina härjningar längs Europas kuster (Melin et al., 1997:28). Det var sedan engelsmän och tyskar som avslutade omvändelsen av nordborna till kristendomen. Kristendomen infördes under 1000-talet i Sverige, men även därefter förekom hedniska motrörelser, i synnerhet i Uppsala där den gamla religionens säte fanns (Uppsalatemplet) (Melin et al., 1997:43).

Nya testamentet började översättas till svenska år 1526 och låg färdigt 1541 (Melin et al., 1997:77; Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:40). År 1527 förlorade den katolska kyrkan all sin makt i Sverige. Vid riksdagen i Västerås övergick kyrkan till att bli en del av staten, vilket innebar att dess rikedomar konfiskerades av Gustav Vasa. Olaus Petri och Laurentius Andreae införde det lutherska evangeliet i Sverige efter denna riksdag och kungen blev den svenska kyrkans överhuvud (Melin et al., 1997:75; Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:63-64). Efter översättningen till svenska spelade såväl Bibeln som andra religiösa skrifter en central roll i folkets bildning. Enligt kyrkolagen från år 1686 kontrollerade kyrkan läskunnigheten och noterade den i husförhörslängder (Melin et al., 1997:183).

Det verkar dock inte som om övergången från katolicismen till protestantismen hade någon direkt betydelse för Sveriges ekonomi, även om Gustav Vasas reformationsverk hade ett ekonomiskt syfte och ”inriktat sig på kyrkans jordegendomar” (Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:63). Det finns inget som tyder på att den nya ideologin innebar att en ny *företagaretik* eller *protestantisk etik* à la Weber uppstod. Protestantismen hade emellertid en stor inverkan på utbildningen av det svenska folket. Ett tecken på protestantismens begränsade inverkan inom den ekonomiska sektorn är införandet av religionsfriheten år 1781 i Sverige. Syftet med införandet av religionsfriheten var inte att tillåta folket att tillämpa vilken religion de ville utan att få fram specialiserad arbetskraft och företagare, vilket var svårt att finna bland lutheranerna (Melin et al., 1997:147).

Att införandet av evangeliet i Latinamerika, och speciellt i Chile, genomfördes på ett mycket brutalt sätt är allmänt känt. Det sätt på vilket kristendomen infördes var helt annorlunda i Sverige respektive Chile; i det ena landet användes en övertalningstaktik och i det andra en påtvingningstaktik. I Chile införde erövrarna en enhetlig och likformig religion, och det var det spanska kungahuset och inte Vatikanen som styrde de frågor som rörde katolicismen i Chile. Bibeln hade översatts till spanska redan år 1280, men det var den s.k. *alfonsiska bibeln*, en av kyrkans icke accepterade översättning, och gudstjänster hölls även framgent på latin.⁷⁰ Viktigt att notera är att det inom kyrkan aldrig framträdde någon slags heretiker i Chile, det vill säga att några dissidenter aldrig uppstod. Katolicismen överförde till Chile ett filosofiskt

70 Den första *officiella* versionen på spanska kom år 1967; sedan dess har mässor hållits på spanska.

system eller en doktrin, *skolastiken*, vars karaktäristiska drag var traditionalism och underkastelse under auktoritet (Naranjo i Naranjo (red.), 2008:114). Skolastikens ekonomiska principer vilade på traditionella ekonomiska organisationer, bland annat skrán, och merkantilistiska principer (Naranjo i Naranjo (red.), 2008:120), vilket innebar att storgodsägarna eller de katolska företagen inte var genomsyrate av någon 'innovativ och kreativ förstörande mentalitet', i Joseph Schumpeters bemärkelse. Vad gäller skolastiken hävdade Hegel att den varit en ointressant och obsolet doktrin redan på 1500-talet (Hegel, 1977:104-105, Band III). I Chile har den katolska kyrkan varit en viktig faktor i politiska processer, både som fördröjande och pådrivande kraft i samhällsförändringarna. Ända sedan kolonialtiden har den katolska kyrkan haft stort immateriellt och materiellt inflytande, och kyrkan var och är fortfarande en storgodsägare (Naranjo, 1997:44-47).

Statens organisation – statistik

Statistiken över jordbruksproduktionen i Sverige var före 1720 mycket otillförlitlig, och merparten av studierna var enbart baserade på överslagsberäkningar (Magnusson 1997:183). På 1700-talet pågick en diskussion i Sverige om hur man skulle göra för att landet skulle bli rikt. Många hävdade att en befolkningsökning var en av de viktigaste förutsättningarna för att skapa rikedom i landet, eftersom en större befolkningsmängd skulle göra det möjligt att bättre utnyttja naturrikedomarna (Melin et al., 1997:75). Diskussionen ledde till att statistikerna och deras verksamhet – *den politiska aritmetiken* – fick en mer framträdande roll i samhället. Deras uppgift var att föra statistik över ett lands viktigaste faktorer, det vill säga födelsetal, dödstal, produktionskapacitet, produktion och konsumtion (Melin et al., 1997:141). Ur dessa siffror kunde man sedan finna samband och dra generella slutsatser. Som ett led i dessa diskussioner och inspirerade av statistikerna i England – t.ex. John Grant och William Petty – bildades 1749 Tabellverket (sedermera Statistiska Centralbyrån), som förde statistik över antalet födslar och dödsfall i landet, och 1756 gjordes den första folkräkningen (Melin et al. 1997:142). Enligt Tabellverket uppgick Sveriges befolkning år 1779 till 1,78 miljoner. År 1815 hade landet 2,45 miljoner invånare och 1860 hade denna siffra ökat till 4 miljoner (Melin et al., 1997:170). Den kraftiga befolkningsökningen hade sin förklaring i freden, vaccinationerna och potatisen (Melin et al., 1997:170-171). Befolkningsökningen tvingade fram förändringar inom jordbruket, då denna sektor inte klarade av en större befolkningsmängd. Följden blev att det växte fram en arbetarklass – *landsbygdens proletariat* – bestående av torpare, pigor, drängar, statare, backstusittare och inhysheshjon (Melin et al., 1997:171). Samtidigt tvingade denna befolkningsökning många bönder att flytta till städerna, eller som sista utväg att emigrera.

I Chile dök de första jordeböckerna upp under 1830-talet, som en följd av att kyrkans tiondeskatt hade ersatts av en beskattning av produktionsvärdet för varje jord-

bruksegendom. 1834 års jordebok visade att det fanns 10 386 jordbruksegendomar; 7 529 små, 2 531 medelstora och 326 stora. Värt att notera är att denna uppdelning enbart rör storgodsens, de övriga egendomarna räknas inte ens som ”små” i denna kategorisering (Mellafe i Garrido (red.), 1988:23). År 1848 grundades *Oficina Central de Estadística*, den chilenska motsvarigheten till Tabellverket/Statistiska centralbyrån, och från och med detta år genomfördes regelbundet folkräkningar och registrering av lantegendomar. 1852 års jordebok var det första tecknet på att dessa undersökningar gjordes regelbundet. Anledningen till att denna jordebok togs fram var att man hade infört en fastighetsskatt som var fastställd till 3 procent. De egendomar med en jordränta som understeg 25 pesos var enligt lagen av den 23 oktober 1834 befriade från fastighetsskatten, vilket framför allt gynnade de små egendomarna enligt uppdelningen ovan (Mellafe i Garrido (red.), 1988:23).

Chiles folkmängd har vanligtvis uppskattats till 1 miljon invånare innan spanjorerna kom till landet (Retamal et al., 1992:45). När Chile erövrades 1540 kom 154 spanjorer, 10 afrikaner och 300 lojala indianer till landet för att permanent bosätta sig där (Retamal et al., 1992:45). År 1594 fanns 1 050 spanjorer och 50 spanjorskor i Chile (Keller, 1956:80). Den uppskattade befolkningmängden i Chile 1810 skilde sig sedan inte i någon större utsträckning från den som landet hade innan spanjorerna kom dit; det vill säga närmare 1 miljon invånare. Det var endast den etniska sammansättningen och den geografiska spridningen som hade förändrats. Den del av befolkningen som bestod av indianer utan spanskt påbrå hade då reducerats till 200 000 invånare. Den återstående delen av befolkningen bestod av mestiser och direkta ättlingar till européer och de var främst bosatta i Chiles centrala del (Hurtado, 1966:49). År 1865 hade antalet invånare ökat till 1 819 223 personer (Hurtado, 1966:144). De miserabla arbetsförhållandena på latifundierna och på fundierna under 1800-talet, där tillfälligt arbete, tvångsarbete och arbete enligt *inquilinaje-institutionen* var vanligt, tvingades bönderna att flytta till städerna eller att arbeta med väg- och brobyggen eller att ägna sig åt gruvarbete och utbyggnad av järnvägsnätet (Ramírez, 1956:69; Collier & Sater, 1998:159).

Avsaknaden av ett feodalt samhällssystem

Ett vanligt sätt att uppdelna historien i intellektuellt hanterbara portioner är att följa Marx schema, där antiken efterträds av feodalismen, vilken i sin tur efterträds av kapitalismen. Ett vanligt synsätt är också att karakterisera Chiles och Sveriges tidiga agrara samhällen som feodala. Jag delar inte det synsättet.

Jag hävdar i stället att såväl Sverige som Chile hade välutvecklade administrativa, juridiska och politiska system efter medeltidens slut och till skillnad från många andra länder gick de aldrig igenom en period med ett feodalt samhällssystem (Magnusson, 1997:154-157; Naranjo, 1997:118). Feodalismen utgjorde aldrig en del av den politiska och kulturella traditionen i varken Sverige eller Chile. De sociala, ekono-

miska och politiska relationerna fick inte heller någon feodal utformning i de båda länderna. På samma sätt var den juridiska makten hela tiden förbehållen såväl den svenska (Magnusson, 1997:154-157) som den spanska staten (Góngora, 1971:118-119). Det fanns aldrig några storgodsägare som satte sig emot centralmakten genom att införa egna skatter och organisera egna arméer. De sociala relationerna mellan storgodsägare och bönder i Sverige och i Chile saknade det feodala produktionssättets karaktäristika, vilket innebar att det aldrig förelåg ett förhållande av livegenskap dem emellan (Rojas, 1996:18; Bernitz et al., 2008:22).

Grunden till den svenska staten anses vanligtvis ha lagts av Birger Jarl, då han grundade staden Stockholm ungefär år 1252. Under 1300-talet ersatte sedan Magnus Erikssons landslag de gamla landskapslagarna (Melin et al., 1997:50). Dessa lagar, vissa så gamla som från vikingatiden, var lokala och gällande inom i viss utsträckning självstyrande landskap (Bernitz et al., 2008:19). Som ovan nämnts utvecklade Gustav Vasa en central stat i Sverige, en utveckling som sedan fortsatte, inte minst under Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas regeringsperioder. Då började man ställa krav på att de högre tjänstemännen, domarna och prästerna skulle ha en akademisk utbildning och den byråkratiska sektorn växte sig allt starkare (Melin et al., 1997:94).⁷¹

Vad gäller Chile, så får man först titta på Spanien. När södra Spanien återerövrades från morerna och Amerika erövrades hade feodalsamhället i Västeuropa, och därigenom även i Spanien, nästan försvunnit. Av denna anledning infördes inte denna samhällsform i de återerövrade och erövrade territorierna (Góngora, 1951:17). Chile ingick i det spanska imperiet som centralstyrdes av Kastilien, som ledde kolonierna in i denna nya tidsepok (Véliz, 1984:27). Den chilenska kolonialstaten och staden Santiago bildades inte på begäran av någon prins och de var heller inte ett resultat av handels- och industriutvecklingen. I december 1540 grundade Pedro de Valdivias expedition i Mapochodalen den stad som skulle komma att bli den nya kolonialstatens huvudstad och stadens första municipalråd bildades. Den 12 februari 1541 blev Santiagos grundande officiellt och Chile blev i juridiska termer en kolonialstat. I mars samma år utnämnde Valdivia stadens borgmästare, stadsfullmäktigeledamöter, förvaltare och sakkörare. Efter denna första utnämning var det emellertid municipalrådets uppgift att utnämna stadens borgmästare och stadsfullmäktigeledamöter, i enlighet med den medeltida lagstiftningen och traditionerna. Municipalrådet var den högsta instansen efter guvernören (Naranjo, 1997:108).

1830-talet besökte Charles Darwin Chile. I hans bok *En naturforskares resa omkring jorden* beskrivs några fältobservationer rörande Chiles jordbruk, där Darwin observerade fria småbönder (Darwin, 1945:75-76; Collier & Sater, 1998:22), vilka genom skuldsättning förvandlades till livegna, dock inte i feodal bemärkelse (Darwin, 1945:323; Naranjo, 1997:129). I Chile uppkom alltså inget feodalsystem, utan ett merkantilistiskt samhälle som var juridiskt, administrativt, politiskt och ekonomiskt beroende av det spanska imperiet (Naranjo, 1997:113). Den huvudsakliga ägan-

71 Uppsala universitet, Nordens första, hade grundats 1477. Chiles första universitet, Universidad de Santo Tomás, grundades 1622.

deformen inom det chilenska kolonialsamhället, *encomienda* (mer om den senare) omfattades av ett modernt byråkratiskt imperium (Góngora, 1971:118-119).

Sammanfattningsvis – centralmakten i de bägge länderna inskränktes aldrig av några feodalherrar eller någon ”perifer adel”. I Sverige fanns många ”mäktiga herrar” men de utgjorde aldrig något hot mot centralmakten. I Chile fanns däremot aldrig några ”mäktiga herrar”. Det fanns alltså ingen tung motvikt till kungamakten, eftersom inte heller borgarklassen utgjorde något hot mot kungamaktens monopolställning inom politiken. Såväl Sveriges som Chiles samhällssystem var relativt stabila så länge de inte utsattes för några påtryckningar utifrån. Under dessa omständigheter var det relativt lätt att bygga upp såväl den svenska nationalstaten som den chilenska staten, i det senare fallet först som koloni och sedan som egen nationalstat.

Jordinnehavet

Jordinnehavet reglerades, såväl i Sverige som i Chile, först av germansk rätt och följde därefter traditionerna enligt romersk rätt (Magnusson, 1997:74; Góngora, 1951:230). Förutom de administrativa tjänsteställningarna utvecklades i både Sverige och Chile utnämningar som innebar vissa privilegier i form av förvärvande av egendomar. Dessa egendomar gav rätt till jordinkomsten och kunde i vissa fall ärvas. Utnämningarna var underställda kungamakten och kontrollerades till viss del av olika administrativa organ. Denna juridiska apparat försvarade familjeegendomen, rätten att arva egendom och att sälja den. I Sverige var det tvunget att vid försäljning av jordegendom först erbjuda köpet till familjemedlemmarna (Magnusson, 1997:74; Ågren i Larsson et al. (red.), 1998:272; Af Kleen, 2009:11-61). Under medeltiden var rättigheterna som rörde jordegendom först specificerade i *landskapslagarna* och sedan från 1350 i Magnus Erikssons *landslag*, som utan några större förändringar gällde fram till 1734 då riksdagen godkände en ny lag (Ågren i Larsson et al. (red.), 1998:271-272).

I Sverige fanns sex olika sätt på vilket man kunde förvärva och bli ägare till jordegendomar. Ett sätt var att genomföra vissa tjänster i utbyte mot egendomen och då var *förläning* vanlig, dock utan någon feodal utformning. Syftet med förläningen var bland annat att inkassera skatt för statens räkning. Ett annat sätt att bli jordägare var genom donationer från kungen, vilka oftast gavs i utbyte mot tjänster till exempelvis långivare och finansärer. Man kunde även bli jordägare genom gåvor från kungen, men dessa gavs framför allt till kungens vänner. Det fanns även två sätt att bli jordägare som hade ett direkt samband med krig. Både Karl X Gustav och Karl XI byggde upp och återuppbyggde sina arméer genom att dela ut jordlotter till soldaterna, så att de skulle kunna försörja sig själva och sina familjer (Florén et al., 1997:60). Officerarna fick också jordlotter av varierande storlek beroende på deras rang (Melin et al., 1997:121). Krigspensionerna betalades ofta med kronans jord. Till sist fanns det även självständiga bönder som var jordägare och som betalade skatt

till staten. Vid sidan av dessa ägandeformer fanns även de gemensamma markerna vilka användes till betesmark och för att samla in ved. På dessa marker bodde även de jordlösa. På 1600-talet sålde den svenska staten ut delar av sin jordägarätt, vilket även innebar en utförsäljning av rätten att ta ut skatt. Jordägarätten och därmed även rätten att ta ut skatt köptes av adeln. Denna utförsäljning innebar att statens skatteintäkter minskade efter hand (Ågren i Larsson et al. (red.), 1998:278). Den svenska adeln var emellertid alltid fåtalig, sett över hela riket, och mellan 1300 och 1600-talen bestod den endast av några hundra familjer (Magnusson, 1997:87). År 1850 uppskattade man att nästan sextio procent av gårdarna ägdes av skattebönderna (Ågren i Larsson et al. (red.), 1998:282).

I Chile var jordinnehavet juridiskt reglerat i *Den allmänna rätten* och i *Den kastilianska rätten* (Góngora, 1951:101). Det spanska kungahuset sökte med lagstiftning minska den extrema jordkoncentrationen hos erövrarna, men krigstillståndet i Chile satte stopp för dess goda intentioner.

I Chile fanns två former av jordegendomar. En var den tidigare nämnda *encomiendan*, storgodset, som existerade mellan 1541 och 1791, och den andra var *merceden*, smågodset, den enda egendomsform där äganderätten hade juridisk giltighet, vilket innebar att ägaren innehade ett kungligt dokument som gav honom rätt att överta och äga mark på den erövrade kontinenten. Mellan år 1495 och 1497 infördes *Merceden* av det spanska kungahuset, då föreställningen om ”koloni” dök upp för första gången och med denna uppfattning att det var nödvändigt att forma en rik klass av bofasta invånare. Från *merceden* utvecklades sedan *estancian*, *haciendan* och *latifundiet*.

Encomiendan var en av de viktigaste ekonomiska institutionerna som utvecklades såväl i Chile som i resten av Latinamerika. *Encomiendan* var en rättighet som erövrarna av Latinamerika fick av den spanske kungen, och innebar att de och deras omedelbara efterträdare hade rätt att ta ut skatt av indianerna, eftersom dessa ansågs vara undersåtar till den spanska kungamakten. I utbyte mot denna rätt skulle de sörja för indianernas utbildning inom den kristna tron, deras säkerhet samt delta i försvaret av landet. *Encomiendan* innebar dock inte något övertag av äganderätten till jordegendomen. Denna rättighet varade enbart två generationer och gällde enbart *encomendisten* – storgodsägaren – och hans omedelbara efterträdare. Indianerna var inte bundna till jorden som de livegna i ett feodalt samhällssystem och stod heller inte under *encomendisternas* makt. De var fortfarande det spanska kungadömet direkta undersåtar vilket innebar att *encomendistens* rättigheter när som helst kunde upplösas om han missbrukade sin ställning. Kungadömet vägrade permanenta *encomiendan* och förhindrade därmed uppkomsten av ett feodalt system. I Pedro de Valdivias expedition år 1540 ingick 154 medlemmar av vilka 132 blev *encomendister* i olika delar av Chile (Jara, 1987:22). År 1655 fanns det 164 *encomendister* i Chile (Góngora, 1971:104). År 1720 hade den spanska staten behov av resurser och avskaffade av denna anledning de latinamerikanska *encomiendorna* för att därigenom inkassera den skatteintäkt som indianerna betalade till *encomendisterna*. Denna åtgärd gav upphov till häftiga protester från de drabbade i Chile, vilket ledde till att *encomiendan* återinfördes 1724. År 1791 avskaffades dock *encomiendan* för gott

(Góngora, 1974:16). Dock behöll storgodsägarna rätten över jordinnehavet. Under nästan hela den koloniala tiden föredrog dock en majoritet av de spanska erövrarna att bosätta sig i städerna istället för på landsbygden, vilket innebar att storgodsen var relativt övergivna.

Den andra formen av jordegendom var alltså *merceden* – smågodset. Denna egendom gavs i utbyte mot utförandet av vissa tjänster och den kunde ärvas av nästkommande generation. Merceden kunde vara en plats inne i staden, en liten gård strax intill staden eller ett storgods – *estancia* – där man odlade spannmål och djurfoder. Till en början övergick inte äganderätten till estancierorna utan de fick endast användas som betesmark och för att hämta vatten. Merceden och encomiendan var två olika juridiska institutioner som kompletterade varandra (Jara, 1987:18; Keller, 1956:85). Mellan åren 1578 och 1604 hade 53 merceder utdelats i Chiles centrala dal (de Ramón & Larraín, 1982:55). Detta innebar till en början varken äganderätt eller besittningsrätt till jorden. Fullständiga rättigheter avseende smågodsen fick man inte förrän 1570 (Góngora, 1971:42). Förutom dessa jordegendomar tillät den spanska staten genom lagstiftning att det förekom allmänna marker med skogs- och betesmark, där det endast fanns inhägnade vinodlingar och trädplanteringar och där boskapen kunde ströva fritt (Góngora, 1971:41). Sålunda återupptogs det gamla spanska *Mesta*-systemet, men inte i dess ekonomiska form. *Mestan* var ett slags skrå som hade tillåtelse att bedriva uppfödningen av får på ett traditionellt sätt i Spanien. Jordägarna i Spanien fick finna sig i att deras marker när som helst blev uppätta eller nedtrampade av kringströvande fårhjordar (North & Thomas, 1997:15-16). Under denna period bildades också i norra och södra Chile små egendomar – *minifundierna* – ägda av fattiga småbönder. Dessa minifundier var dock relativt ovanliga i Centraldalen. I Chile avslutades processen med marköverlåtelse till erövrarna från den ”koloniala staten” år 1621. Därefter förändrades jordinnehav genom privata juridiska handlingar, såsom försäljning, arv, gåva och hemgift (Naranjo, 1997:127).

Jordäganderättens osäkerhet

Jordäganderätten i Sverige var till skillnad från i Chile, förbunden med en viss osäkerhet. Detta gällde i synnerhet för adeln, sedan Karl X Gustav tagit över makten i riket, först som riksföreståndare 1599-1604, sedan kung mellan 1604-1611. Han försökte sanera rikets finanser genom att kräva tillbaka de egendomar som tidigare donerats. Denna reduktion som adeln utsattes för började 1655 (Melin et al., 1997:109). Reduktionen kallades *fjärdepartsräfsten*, eftersom adeln accepterade att ”återlämna en fjärdedel av den donationsjord som avsöndrats efter 1632” (Larsson & Österberg i Behre et al., 2003:100). Dock utsattes den katolska kyrkan först av reduktionspolitiken genom den konfiskation av kyrkans egendomar som Gustav Vasa genomförde 1527.

Under det karolinska enväldets tid (1680-1718) var Sverige i mycket dåligt skick, såväl i ekonomiskt som i militärt hänseende. För att återupprätta rikets finanser införde Karl XI återigen en reduktion. År 1680 tog han hjälp av riksdagen för att avskaffa Riksrådets traditionella privilegier och därigenom återta de tidigare avyttrade egendomarna samt de intäkter som dessa var förbundna med. 1682 års riksdag gav kungen tillräckligt med makt för att bedriva denna politik. Reduktionen – Karl XI:s stora reduktion – var mycket omfattande. Den svenska staten återtog åttio procent av de tidigare avyttrade egendomarna utan att ägarna fick någon ersättning (Anderson, 1980b:199). Andelen uppodlad jord som tillhörde adeln reducerades därigenom med femtio procent (Melin et al., 1997:118). När denna politik hade genomförts var jorden uppdelad i tre lika delar mellan kronan, adeln och bönderna (Melin et al., 1997:118). Här har vi också en av de mer betydande skillnaderna mellan de två länderna, eftersom de chilenska storgodsägarna aldrig, till skillnad mot deras svenska motsvarigheter, drabbades av någon reduktion. Deras rättigheter förbättrades istället kontinuerligt under perioden mellan 1570 och 1800.

Viktigt att notera är att det institutionella ramverket i Chile var olikt det svenska. Äganderätten och jordegendomarnas utveckling var relativt stabil under perioden 1570-1800 (Borde & Góngora, 1956:58-90, Band I). Detta har sin förklaring i den konservativa politik som främst familjerna på estanciorna och därefter även familjerna på *haciendorna* följde,⁷² och som gick ut på att man inte delade upp jorden i små jordlotter. En annan förklaring var det rådande juridiska systemet som gav jordägarna ekonomisk och social makt samt politiskt inflytande. Framväxten av interna och externa marknader bidrog även till denna stabila utveckling. Genom boskapsuppfödning och vinodling kunde man förse den kungliga armén i södra Chile och sedermera även den peruanska marknaden med talg, läder och vin.

Efter jordbävningen i Lima år 1687 blev vetemarknaden i Peru mer dynamisk. Den ökade dynamiken på denna marknad ledde till att jordbruket i Chile förändrades och blev mer intensivt. Den gav även upphov till en ny juridisk form för jordbruk; arrendejordbruk. Som tidigare nämnts fanns två olika grupper av arrendatorer. Den ena gruppen bestod av de rika storgodsägarna och importhandlarna som arrenderade haciendor för att ägna sig åt vete- och vinodling. Den andra gruppen arrendatorer var fattiga människor, till största delen spanjorer som anlände på 1700-talet, samt mestiser. Denna grupp arrenderade små jordlotter på haciendorna. Den första arrendeformen gav i några fall upphov till nya jordägare medan den andra arrendeformen gav upphov till *inquilinaje-institutionen* (Borde & Góngora, 1956:75-76, Band I; Bengoa, 1988:57-61, Band I).

Arrendekontraktet innebar dock ingen som helst säkerhet för arrendatorn och kunde upphävas med endast åtta dagars uppsägningstid. Arrendatorn hade då rätt att samla in skörden men fick ingen ersättning för eventuella nyplanterade träd eller utförda förbättringar (Góngora, 1974:14). Inom ramen för denna osäkra ägandeform kunde det ekonomiskt och historiskt finnas en låg stimulans till att öka investeringarna, införa ny teknologi och nymodigheter.

72 Skillnaden mellan en *estancia* och en *hacienda* rörde sig enbart om en skillnad i storlek, där haciendan var den mindre.

En annan institution som stärkte äganderätten och som hindrade de produktiva resursernas rörlighet var *fideikommissen*. De första fideikommissen bildades i Chile 1693 (Eyzaguirre, 1989:46). Denna institution avsåg att se till att vissa egendomar stannade inom familjens ägor genom att dessa ärvdes av den äldste sonen. Den syftade även till att säkra familjens stabilitet och status. De andra familjemedlemmarna fick emellertid inte ärva någon egendom. De söner som inte fått ärva någon egendom fick tillgång till den genom att arrendera den av fadern eller av hans arvtagare.

En gemensam begränsning vad gäller utvecklingen mot en kapitalistiskt inriktad jordbrukspolitik var att den fria handeln med jordbruksmark var ytterligt begränsad i såväl Sverige som i Chile. I Sverige blev handeln med jordbruksmark helt fri år 1860 (Ågren i Larsson et al. (red.), 1998:283); medan motsvarande inträffade i Chile först 1978 (Naranjo, 1997:243-244).

Den agrara revolutionen

Avslutningsvis vill jag kortfattat ta upp något som enbart påverkade ett av de här jämförda länderna, men då desto starkare – den jordreform (eller snarare de jordreformer) som genomfördes i Sverige på 1700-talet. Någon motsvarighet till detta fanns inte i Chile förrän i den senare delen av 1900-talet, och faller således utanför tidsramarna för den här behandlade perioden.

Från ca 1720-talet kan man finna orsakerna till jordreformen i förändringarna i böndernas sociala, ekonomiska och politiska ställning. Ett viktigt steg i en lång rad av förändringar var att bönderna nu kunde köpa statliga egendomar. Detta innebar att de kunde låta sina barn ärva egendomen samt att de kunde använda marken som en handelsvara (Magnusson, 1997:207). Adels övergång till att bli en tjänstemannaklass var en annan viktig faktor som bidrog till jordreformen, vilket även kan sägas om skattereformerna som drabbade alla sektorer lika, i synnerhet Karl XII:s reform 1713 (Magnusson, 1997:204).

På 1740-talet effektiviserades jordbruket genom att jorden delades upp i ett fåtal större delar, i enlighet med storskiftesstadgan (Heckscher, 1976:174). Storskiftet innebar dock inte att byarna som sådana försvann (Melin et al., 1997:135). Parallellt med denna genomgripande strukturella förändring, uppstod på 1700-talet en teknisk innovationsanda inom jordbrukssektorn och flera institutioner deltog i arbetet med att sprida de påkomna nyheterna. *Patriotiska Sällskapet* och *Vetenskapsakademien* för att nämna några koncentrerade sig på att informera om nya arbetsredskap och på att modernisera jordbruket (Magnusson, 1997:194). Från 1750-talet ökade antalet nyodlingar och därmed ökade behovet av bättre arbetsredskap. År 1803 började t.ex. C. G. Stjernsvärd i Engeltofta i Skåne tillverka den s.k. skotska plogen (Magnusson, 1997:193). Plogen användes av alltfler bönder och började sedan masstillverkas. Patriotiska Sällskapet fick delvis inspiration från fysiokraterna, vars grundidé vilade på att jordbruket var vad som verklig alstrade rikedom och värden, till skillnad från

hantverk, manufaktur och handel som enbart summerade värden och var improduktiva. Samtidigt förespråkade dessa institutioner auktoritära regimer eller despotiska monarkier (Naranjo, 1997:75). På 1780-talet förkroppsligade Rutger Maclean fy-siokratins filosofi. Maclean bar, enligt Heckscher, ”i alla hänseenden den upplysta despotismens prägel – allt för folket, intet genom folket” (Heckscher, 1976:175).

År 1827 gick man ett steg längre i effektiviseringsprocessen inom jordbruket genom ännu en ny lagstiftning avseende jordens uppdelning. Följden blev att egendomarna koncentrerades ytterligare till en stor enhet – enskiftet. Tidigare hade en ägare haft sina egendomar utspridda i jordlotter på olika platser (Melin et al., 1997:170).

En annan viktig faktor i jordreformsprocessen var förändringarna avseende hur jordbruket organiserades. Det gamla trädessystemet med två eller tre jordlotter ersattes av växelbruket, vilket användes utan några förändringar fram till 1850 i Sverige (Magnusson, 1997:197).

Trots alla dessa nydaningar ska vi dock inte glömma att under en väsentlig del av 1800-talet var Sverige ännu ett jordbruksamhälle, där en kapitalistisk produktionsorganisation ännu hade en svag position. Dock skedde industrialiseringens genombrott under 1870-talet, och en tiondel av befolkningen bodde i städerna (Eklund, 2007:381). I Chile fortfor jordbearbetningen på ett rudimentärt sätt fram till ca 1800-talet. Det förekom sporadiska industriella genombrottsförsök som misslyckades på grund av marknadens storlek och latitud, samt produkternas kostnader och kvalitet (de Salas, 1910:171, Band I). Jesuiterna i Chile bedrev vissa ekonomiska verksamheter som till exempel apotek, textil, keramik och glasbruk, och ägde femtio av storgodsens (Collier & Sater, 1998:31). Dock utvisades jesuiterna från det spanska imperiet 1767, därefter följde decennier av ”ekonomisk ensamhet” i den spansktalande världen (att läggas till den ”intellektuella ensamheten” jag nämnt tidigare). Till de misslyckade försöken till industrialisering bidrog också det faktum att det långvariga kriget slog hårt mot indianbefolkningen. Decimerandet av denna befolkning ledde till en brist på arbetskraft, vilket förhindrade bildandet av t.ex. textilindustrier (Góngora, 1971:40; de Ramón & Larraín, 1982:167-174).

Slutsatser

Artikelns syfte var att diskutera möjligheter, svårigheter eller försummelser i de två ländernas utveckling och tillväxt, genom att huvudsakligen leta efter de mest utmärkande ekonomisk-historiska faktorerna, där analysens kärna vilar på en jämförelse baserad på jordbruket, mellan ca 1500-1800. Här kan vi observera hur det dåvarande institutionella ramverket bromsade en mer dynamisk utveckling av kapitalismen.

Som tidigare nämnts var båda länderna redan tidigt stater med väl fungerande rättssystem och administration. I båda länderna kunde man även finna drag av en begynnande infrastrukturell omvandling, som i Sverige främst påverkade utbildningssystemet (Richardson, 1973) och i Chile uppbyggnaden av städerna (Lorenzo,

1986). I dessa stater fick emellertid aldrig någon motsvarighet till den moderna kapitalismen fäste, frånsett att det som senare skulle eskalera i högt tempo under 1900-talet så smått började introduceras i Sverige under det sena 1800-talet. Kapitalismen, som ett dominerande system, kom ca 1870-talet till Sverige men inte förrän år 1985 till Chile. I övergången från ett merkantilt samhälle till ett kapitalistiskt var båda länderna först tvungna att gå igenom en jordreform, om med jordreform menas att nya jordäganderättsformer bildas, nya produktionsformer tas i bruk samt att jordbruket blir mer integrerat i marknadsekonomin. Denna process skedde i Sverige mellan 1782 och 1827. En liknande process i Chile dröjde ytterligare tvåhundra år och genomfördes inte förrän mellan 1967 och 1982. Detta innebar emellertid inte att jordreformen genomfördes på ett fredligt sätt i Sverige och med hjälp av våldsmetoder i Chile. Tvärtom användes våld i båda länderna för att genomföra jordreformen och det skedde under ledning av auktoritära regimer. År 1782 genomförde Rutger Maclean med hjälp av våldsamma metoder sin jordreform på Svaneholm i Skåne (Heckscher, 1976:175-180; Asplund, 1985:154) och upplöste därmed byalagen (Stenseke, 1996:6). De andra godsägarna i Skåne följde hans exempel. Genom ett kungligt dekret från år 1803 spreds sedan reformen över hela riket och upplöste därmed delvis byalagssystemet, som dock inte avskaffades helt förrän till följd av ett dekret som kom 1827 (Asplund, 1985:154). En av de viktiga institutionella förändringarna till följd av denna reform var övergången från kollektiv till privat egendom, dvs. som en dominerande ägandeform.

En av anledningarna till att kapitalismen infördes i ett så sent skede i de båda länderna är således jordbrukssektorns karaktär, som delvis var begränsad av olika faktorer som hade med andra sektorer att göra. De faktorer som hade en bromsande effekt på införandet av kapitalismen var å ena sidan avsaknaden av resurser inom jordbruket och å andra sidan bristen på marknadens dynamik. Därtill kan nämnas kriget, ägandeförhållandena samt bristande grad av integrering i det världsomspännande kapitalistiska systemet.

Som tidigare nämnts fanns det vissa likheter mellan de bägge länderna, men även stora skillnader. En avsevärd skillnad var *byalagssystemet* i Sverige och *encomienda-systemet* i Chile. Båda dessa system förhindrade en mer dynamisk utveckling av jordbruket. Det svenska byalaget var en samhällsorganisation med strikta normer avseende inte enbart själva bruket av jorden, utan även moralen och sederna och hur dessa skulle bevaras. Bönderna hade en viss begränsad självständighet, trots att den var begränsad av den världsliga och själsliga makt som exempelvis staten, storgodsägarna och kyrkan hade.

Ovan poängterades att institutionella ramverk är betydelsefulla för att ge struktur åt vardagslivet. Här kan vi iakttä vissa konkreta exempel såväl i Sverige som i Chile. De kollektiva tendenserna – bytvånget – var djupt rotade i det svenska bondesamhället och hindrade de privata initiativen och de tekniska innovationerna (Magnusson, 1997:71). Ett exempel på detta var "byordningarna" som blev kungligt fastställda år 1742. Byordningarna innehöll anvisningar om hur man skulle sköta boskapen, betesmarken och fisket. I byordningarna fanns även bestämmelser som avsåg festerna och arbetet i byn. Bystämman var det verkställande organet i byn och bevakade och

reglerade såväl de enskilda aktiviteterna som de kollektiva, såsom plogningen, gödslingen, skördandet etc. (Magnusson, 1997:71). Den utformade även strikta regler rörande odlingsformer och produktionskvantitet. Mellan 1500- och 1700-talen var de teknologiska framstegen inom det svenska jordbruket få. Produktionen per capita var låg och räckte endast till bybornas behov och till att betala skatterna (Magnusson, 1997:181). Problemet som det svenska jordbruket drogs med gällde inte meningskiljaktigheter avseende privat eller kollektivt jordbruk, utan problemet låg istället i de resultat man uppnådde med byalagssystemet. Enligt ett flertal forskare var dessa resultat dåliga (Magnusson, 1997:45).

När Chile erövrades ville de spanska erövrarna först organisera det nya territoriet efter det feudala system som fortfarande fanns i vissa länder i Europa. Landets egenskaper tillät emellertid inte detta varför något liknande system inte infördes (Góngora, 1971:8). De olika äganderättsformerna hindrade andra erövrare från att bli ägare till och att odla jorden. Bristen på arbetskraft inom jordbruket gav upphov till nya nyttjanderättsformer. För de som inte hade tillräckligt med kapital till att arrendera jord gavs en möjlighet att få tillgång till en bit mark genom lånesystemet. Jordinnehav via lånesystemet gav varken någon besittningsrätt eller äganderätt till jorden och innebar stor osäkerhet för låntagaren (Góngora, 1974:35). Det förekom ingen uppsägningstid och nyttjanderättsinnehavarna kunde när som helst bli utslängda från egendomen. I utbyte mot att få nyttja jorden var bönderna tvungna att sköta boskapen och sörja för att egendomen avgränsades mot annan ägares egendom. Genom detta system började gränserna mellan de olika egendomarna utstakas. Lånesystemet var inte lika vanligt som arrendesystemet. Betalningen av arrendesystemet gjordes i vete eller i pengar och hyran via lånesystemet betalades med tjänster (Góngora, 1974:93).

Framväxten av en jordbruksföretagarmentalitet bland erövrarna, *encomendisterna*, ägarna av haciendorna och estanciorna samt latifundierna, innebar en problematisk ekonomisk process. Till skillnad från de engelska godsägarna, som utvecklade en stabil aristokrati på landet och gick in i rollen som godsägare, var de spanska och kreolska storgodsägarna i Chile oftast stadsfolk och stadsbyggnadsmän. De tog emot inkomster från sina egendomar och besökte dem ibland, men då huvudsakligen i förströelsesyfte. Urbaniseringen och industrialiseringen skedde inte samtidigt i Chile. Städerna växte fram före industrin och det var från dessa som storgodsägarna administrerade sina jordbruksföretag. Detta samhällsfenomen kallas *ausentismo* – frånvarande – och det syftar på storgodsägarnas tendens att bo i städerna och att överlåta skötseln av jordbruket till sina anställda. Följden blev att varken storgodsägarna själva eller deras ställföreträdare på storgodset visade något större intresse för att förbättra egendomens avkastning.

I båda länderna fanns dock de som såg utanför de gällande förhållandena och normerna. Listan på dessa kan göras lång, och kanske skulle den bli längre för det ena landet än för det andra. Jacob Faggot som var sekreterare i Vetenskapsakademien (1739) var en av initiativtagarna till jordreformen i Sverige. I hans *Svenska lantbrukets hinder och hjälp* (1746) kritiserade han det gamla jordbrukssystemet – byalaget – och uppdelningen av odlingarna i jordlotter (Heckscher, 1976:173-175; Magnusson,

1997:198). Faggot ville att jordegendomen skulle koncentreras till större områden och att det gamla jordbrukssystemet skulle avskaffas (Asplund, 1985:152). I mitten av 1700-talet landade också liberala idéer i Sverige, Anders Chydenius (1729-1803) var en av pionjärerna (Norberg, 1998), men hans tankar fick till en början inte mer än en begränsad spridning.

I slutet av 1700-talet frågade sig den kreolska "eliten" i Chile, bland annat Manuel de Salas, hur man skulle kunna förbättra jordbruket i landet. År 1796 skrev de Salas en *Rapport avseende förhållandena inom jordbruket, industrin och handeln* i vilken han påpekade det motsägelsefulla förhållande som fortfarande rådde i Chile, ett land som var rikt på naturtillgångar men som ändå präglades av en enorm fattigdom, lågt invånarantal och dåligt utvecklad handel och industri (de Salas, 1910:152, Band I). Han föreslog ett antal förändringar som skulle leda till att förhållandena förbättrades: införande av förbättrad teknik, uppbyggnad av bevattningssystem, undersökning av jordbruksprodukternas avsättningsområden, förbättring av boskapsskötseln, förbättring av kvaliteten på fröerna, försök med nya odlingar, speciellt de som kunde användas i industrin, samt export av de produkter som odlades på ett traditionellt sätt (de Salas, 1910, Band I). De Salas var själv storgodsägare men så vitt jag vet satte han själv aldrig några av sina förslag till verket, med undantag för linodling som han startade på sina ägor. Liberala ekonomiska idéer kom först år 1856 till Chile, framför allt genom den franske ekonomen Jean Gustave Courcelle-Seneuil (1813-1892), elev till Frédéric Bastiat (1801-1850) (Naranjo, 1997:200).

Den merkantilistiska politiken som bedrevs såväl i Sverige som i Spanien och till stor del även i Chile, skilde sig avsevärt från den politik som bedrevs i Holland, England och till viss del även i Frankrike. Skillnaderna låg i att i dessa länder skapades ett institutionellt ramverk som skulle underlätta för den växande kapitalismens utveckling. Detta gjordes genom att makten delades upp mellan kungen och parlamentet, äganderättsformerna specificerades på ett tydligt sätt och effektiva politiska och ekonomiska institutioner skapades.

I England tog de institutionella förändringarna flera hundra år. *The Statute of Merton* (1235) gav rätt att sätta upp inhägnader, och *Quia emptores* (1290) gav rätt att avyttra egendom. Genom *Statute of Wills* (1540) avskaffades de feodala sederna och vissa formella juridiska förändringar genomfördes. I *Statute of Artifices* (1563) fastställdes lönerna för lantbruksbefolkningen och i *Statute of Monopolies* (1624) förbjöds de kungliga monopolen. I *Statute de Tenures* (1694) blev bildandet av aktiebolag tillåtet och i *Navigations Acts* (1651 och 1660) fastslogs att England hade monopol på handeln med kolonierna. I *Great Reform Bill* från 1832 avskaffades spannmålslagarna och vissa kvarlevor från de merkantila lagarna (Naranjo, 1997:114).

Såväl i Spanien som i Sverige var maktfördelningen mer oklar och de representativa organen framtogs gradvis sina traditionella befogenheter. Äganderätten var mer oskyddad av lagstiftningen och man utvecklade ett system som främjade de lokala och regionala monopolen. Innovationskraften och de produktiva faktorernas rörlighet hämmades. De ständiga finanskriserna tvingade länderna att föra en utplundrarprincip och att hela tiden söka efter nya tillgångar. Den ekonomiska politiken var

snarare av skattemässig karaktär och strävade inte efter att främja industrialiseringsprocessen.

I kolonialstaten Chile fanns det ingen makt att fördela. Den chilenska kolonialstaten reglerade dock produktionen och exporten, upprättade handelsregler, fastställde arbetsvillkoren för jordbruksarbetarna och hantverkarna och sörjde för skötseln av städerna. Jordbrukets effektivitet kan dock begränsas av de ideologier som finns i vissa länder och som påverkar ländernas ekonomi, arbetsförhållanden och levnadssätt. I den spanska delen av världen rådde ett katolskt och merkantilt tänkesätt medan det i Skandinavien rådde ett protestantiskt och merkantilt tänkesätt. I båda områdena var dock produktionsökningarna och vinsterna begränsade, vilket innebar att livsfilosofin var av liten betydelse.

Englands jordreform var, som ovan nämnts, trög och tog sex århundraden. I såväl Sverige som i Chile tog jordreformen endast några decennier. Dock tog det två århundraden innan förhållandena inom jordbruket förändrades i Chile, men när jordreformen väl satte igång gick den likväl mycket fortare än i England.

Referenser

- Af Kleen, B. (2009) *Jorden de ärvde*. Stockholm: Weyler.
- Aguinis, M. (2002) *El atroz encanto de ser argentino*. Buenos Aires: Planeta.
- Alemparte, J. (1940) *El Cabildo de Chile Colonial*. Santiago: Ediciones de la Universidad de Chile.
- Allende, I. (1999) *Hija de la fortuna*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Anderson, P. (1980a) *Övergångar från antiken till feodalismen*. Malmö: A/Z Förlag.
- Anderson, P. (1980b) *Den absoluta statens utveckling*. Malmö: A/Z Förlag.
- Andersson Flygare, I. (1998) Gård, hushåll och familjejordbruk, s 183-199 i B. Larsson, M. Morell & J. Myrdal (red.) *Agrarhistoria*. Stockholm: LTs Förlag.
- Asplund, J. (1985) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Kontenta-LiberFörlag.
- Asplund, J. (2000) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Bauman, Z. (1992) *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Behre, G., Larsson, L-O. & Österberg, E. (2003) *Sveriges historia 1521-1809*. Stockholm: Liber.
- Bengoa, J. (1988, Band I) *Historia Social de la Agricultura Chilena*. Santiago: Sur.
- Bernitz, U., Heuman, L., Leijonhufvud, M., Seipel, P., Varnling-Nerep, W. och Vogel H-H. (2008) *Finna rätt - Juristens källmaterial och arbetsmetoder*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Bibeln (2001). Stockholm: Verbum Förlag; Bokförlaget Cordia & Förlagshuset Gothia.
- Borde, J. & Góngora, M. (1956, Band I) *Evolución de la propiedad rural en el Valle del Puangue*. Santiago: Univeristaria.
- Boserup, E. (1970) *The Conditions of Agricultural Growth*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Cariola, C. & Sunkel, O. (1990) *Un Siglo de Historia Económica de Chile 1830 – 1930*. Santiago: Universitaria.
- Collier, S. & Sater, W. F. (1998) *Historia de Chile 1808-1994*. Madrid: Cambridge University Press.
- Darwin, Ch. (1945) *Viaje de un naturalista alrededor del mundo*. Buenos Aires: Librería El Ateneo.
- De Ramón, A. & Larraín, J. M. (1982) *Orígenes de la vida económica chilena, 1659-1808*. Santiago: Centro de Estudios Públicos.
- De Salas, M. (1910, Band I) *Escritos de Don Manuel de Salas y Documentos relativos a él y a su familia*. Santiago: Imprenta Cervantes.
- Dillard, D. (1980) *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*. Lund: LiberLäromedel.
- Djurfeldt, G. (1994) *Gods och gårdar - Jordbruket i sociologiskt perspektiv*. Lund: Arkiv.
- Drèze, J., Sen, A. & Hussain, A. (1997) *The Political Economy of Hunger*. Oxford: Clarendon Press.

- Encina, F. A. (1986) *Nuestra Inferioridad Económica*. Santiago: Universitaria.
- Eklund, K. (2007) *Vår ekonomi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Enkvist, I. & Naranjo, E. (1999) *Entre dos lugares del fin del mundo*. Lund: Heterogénesis.
- Eyzaguirre, J. (1989) *Historia de las instituciones políticas y sociales de Chile*. Santiago: Universitaria.
- Fernández, M. (1996) *Historia de la Literatura Chilena*. Santiago: Editorial Salesiana.
- Florén, A., Dahlgren, S. & Lindegren, J. (1997) *Kungar och krigare*. Stockholm: Atlantis.
- Frank, A. G. (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Nueva York: Monthly Review Press.
- Freud, S. (1948, Band I) Más allá del principio del placer, s 1089-1117 i *Obras completas de Freud*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- Galeano, E. (1992) *Las venas abiertas de América Latina*. Madrid: Siglo XXI.
- Garrido, J. (red.) (1988) *Historia de la Reforma Agraria en Chile*. Santiago: Editorial Universitaria.
- Gay, C. (1973) *Agricultura chilena*, Santiago: ICIRA.
- Gerschenkron, A. (1962) *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Harvard University Press.
- Góngora, M. (1951) *El Estado en el Derecho Indiano*. Santiago: Editorial Universitaria S.A.
- Góngora, M. (1971) *Encomenderos y Estancieros*. Valparaíso: Universidad de Chile.
- Góngora, M. (1974) *Origen de los inquilinos de Chile Central*. Santiago: ICIRA.
- Góngora, M. (1990) *Ensayo histórico sobre la noción de Estado en Chile en los siglos XIX y XX*. Santiago: Editorial Universitaria.
- Gunnarsson, Ch. (1992) Staten och institutionerna, s 26-87 i B. Södersten (red.) *Den offentliga sektorn*. Stockholm: SNS Förlag.
- Hanisch, W. (1963) *En torno a la filosofía en Chile (1594-1810)*. Santiago: Ediciones Historia.
- Heckscher, E. F. (1976) *Svenskt arbete och liv*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Hegel, G. W. F. (1977, Band III) *Lecciones sobre la historia de la filosofía*. México City: Fondo de Cultura Económica.
- Hegel, G. W. F. (1982) *Lecciones sobre la filosofía de la historia*. Madrid: Alianza Universitaria.
- Hegel, G. W. F. (1987) *Förnuftet i historien*. Göteborg: Daidalos.
- Hurtado, C. (1966) *Concentración de población y desarrollo económico: El caso chileno*. Santiago: Universidad de Chile, Instituto de Economía.
- Jara, A. (1987) *Guerra y Sociedad*. Santiago: Editorial Universitaria.
- Jarrick, A. (2000) *Hamlets fråga: En svensk självmordshistoria*. Stockholm: Nordstedts Förlag.
- Keller, C. (1956) *Revolución en la agricultura*. Santiago: Zig-Zag.
- Kritz, G. (1998) Jordbearbetning, sådd och skötsel av grödor, s 139-152 i B. Larsson, M. Morell & J. Myrdal (red.) *Agrarhistoria*. Stockholm: LTs Förlag.
- Larsson, B., Morell, M. & Myrdal, J. (red.) (1998) *Agrarhistoria*. Stockholm: LTs Förlag.
- Larsson, L-O. & Österberg, E. (2003) Vasatiden och stormaktstiden, s 14-194 i G. Behre, L-O. Larsson & E. Österberg (red.) *Sveriges historia 1521-1809*. Stockholm: Liber.
- Lorenzo, S. (1986) *Origen de las ciudades chilenas*. Santiago: Editorial Andrés Bello.
- Magnusson, L. (1997) *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Magnusson, L. (2002) *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Prisma.
- Magnusson, L. (1999) *Merkantilism*. Stockholm: SNS Förlag.
- Maravall, J. A. ([1972] 1986) *Estado moderno y mentalidad social*. Madrid: Alianza Editorial.
- Marini, R. M. (1977) *Dialéctica de la dependencia*. México City: ERA.
- Marx, K. & Engels, F. (1973) *Kommunistiska Manifestet*. Göteborg: Arbetarkultur.
- Marx, K. (1981a) *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*. Göteborg: Proletärkultur AB.
- Marx, K. (1981b, Band I) *Kapitalet*. Lund: Zenit.
- Marx, K. (1975) Inledning till kritiken av den politiska ekonomin, s 21-44 K. Marx & F. Engels i *Ekonomiska skrifter*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag.
- May, T. (2001) *Sambällsvetenskapliga forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, J., Johansson, A. & Hedenborg, S. (1997) *Sveriges historia*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Mellafe, R. (1988) Prólogo, s 17-30 i J. Garrido (ed.) *Historia de la reforma agraria en Chile*. Santiago: Editorial Universitaria.
- Myhrman, J. (1994) *Hur Sverige blev Rikt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Myrdal, J. (1999) *Jordbruket under feodalismen*. Borås: Natur och Kultur/LTs Förlag.
- Naranjo, E. (1997) *Den auktoritära staten och ekonomisk utveckling i Chile*. Lund: Sociologiska institutionen.

- Naranjo, E. (2008) Den kapitalistiska utvecklingen och den katolska etiken, s 107-126 i E. Naranjo (red.) *Reflektioner från ett mosaikforum*. Kristianstad: Kristianstad University Press.
- Nationalencyklopedins ordbok (1996, Band 2). Höganäs: Bra Böcker.
- Norberg, J. (1998) *Den svenska liberalismens historia*. Stockholm: Timbro.
- North, D. C. (1997) *Institutionerna, tillväxten och välståndet*. Stockholm: SNS Förlag.
- North, D.C. & Thomas, R. P. (1997) *Västerlandets uppgång*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ohlsson, P. T. (1994) *100 år av tillväxt*. Köping: Brombergs.
- Parsons, T. (1974) *El sistema de las sociedades*. México City: Editorial Trillas.
- Ramírez, H. (1956) *Historia del movimiento obrero*. Santiago: Editorial Austral.
- Ramírez, H. (1970) *Historial del imperialismo en Chile*. Santiago: Editorial Austral.
- Real Academia Española (1994, Band I) *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: Espasa Calpe.
- Retamal, J., Celis, C. & Muñoz, J. (1992) *Familias fundadoras de Chile 1540-1600*. Santiago: Zig-Zag.
- Richardson, G. (1973) *Det svenska skolväsendets historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Richardson, G. (1984) *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Rojas, M. (1996) *Efter folkhemmet*. Stockholm: Timbro.
- Rojas, M. (2002) *Carmencitas sorg: Argentinas kris i historiskt perspektiv*. Stockholm: Timbro.
- Rosenstein-Rodan, P. (1943) Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe, *Economic Journal*, Vol. 53 (June-September).
- Rostow, W- W. (1960) *The Stages of Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sepúlveda, S. (1959) *El Trigo en el mercado mundial*. Santiago: Editorial Universitaria S.A.
- Sen, A. (1997) Food, Economics, and Entitlements, s 50-68 i J. Drèze, A. Sen & A. Hussain. *The Political Economy of Hunger*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, A. (1984) *Investigación sobre la naturaleza y causa de la riqueza de las naciones*. México City: FCE.
- Solar, E. (1945) *Semblanzas literarias de la Colonia*. Santiago: Editorial Difusión Chilena S.A.
- Sombart, W. (1998) *El Burgués*. Madrid: Alianza Editorial.
- Sombart, W. (1979) *Lujo y capitalismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- Sombart, W. (1916) *Kapitalismens anda*. Stockholm: Norstedt.
- Sorokin, P. (2000) Själv mordet som samhällsfenomen, i *Sociologisk forskning* nr 3-4/2000:69-87.
- Stenseke, M. (1996) *Luttrade bönder*. Lund: Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi.
- Subercaseaux, B. (1988) *Fin de Siglo: La época de Balmaceda*. Santiago: Aconcagua.
- Schumpeter, J. (1961) *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. New York: Oxford U.P.
- Schumpeter, J. (1954) *History of economic analysis*. London: Allen & Unwin.
- Schön, L. (1979) *Från hantverk till fabriksindustri*. Lund: Arkiv.
- Touchard, J. (1981) *Historia de las ideas políticas*. Madrid: Editorial Tecnos.
- Véliz, C. (1984) *La tradición centralista de América Latina*. Barcelona: Ariel.
- Villalobos, S. (1990) *El Comercio y la Crisis Colonial*. Santiago: Editorial Universitaria.
- Vitale, L. (1975, Band IV) *Interpretación marxista de la Historia de Chile*. Frankfurt: Verlag Jugend und Politik GmbH.
- Wallerstein, I. (1979) *El moderno sistema mundial*. Madrid: Siglo XXI.
- Weber, M. (1990) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Weber, M. (1996) *Religionen, rationaliteten och världen*. Lund: Argos.
- Ågren, M. (1998) Ågande och beskattning, s 271-286 i B. Larsson, M. Morell & J. Myrdal (red.) *Agrarhistoria*. Stockholm: LTs Förlag.